

Harry Ganzeboom, **Leefstijlen in Nederland. Een verkennende studie.** (Cahier/Sociaal en Cultureel Planbureau; nr. 60.) Samsom, Alphen aan den Rijn 1988, 118 p.

Leefstijlen staan tegenwoordig volop in de belangstelling, niet alleen van sociologen, maar vooral van marktonderzoekers en journalisten. Ondanks die toegenomen belangstelling is de vaagheid rondom het begrip 'leefstijl' gebleven en is de kwaliteit van het onderzoek nog altijd van bedenkelijk niveau. De Utrechtse socioloog Ganzeboom doet in zijn onlangs verschenen studie enkele interessante voorstellen tot verbetering. Zijn boek begint met een korte beschrijving van drie recente leefstijlonderzoeken. *The nine American lifestyles* van Arnold Mitchell (1983) staat model voor de theorie-arme, tot 'ad hoc-typologieën' leidende marktonderzoeken zoals die tegenwoordig aan de orde van de dag zijn. Pierre Bourdieu's *La distinction* (1979) is een voorbeeld van een theoretisch weliswaar behoorlijk uitgewerkte, maar methodisch nog primitieve studie. Ten slotte beschrijft hij een onderzoek van Michael Sobel, *Lifestyle and social structure* (1981), als illustratie van een methodologisch verantwoorde poging om de variatie in leefstijlelementen te verklaren. De lezer krijgt op deze wijze snel een indruk van de over het algemeen deplorabele toestand waarin het leefstijlonderzoek verkeert en de auteur verschaft zich een goede uitgangspositie voor zijn verdere uiteenzettingen.

Onder een leefstijl verstaat Ganzeboom allereerst een patroon van samenhangende expressieve gedragskeuzen en smaakuitingen waardoor mensen zich als sociale groepen onderscheiden. In die zin zouden we de kleurrijke 'punks', somber stemmende 'skinheads' en opportunistische 'yuppies' duidelijke voorbeelden van leefstijlgroepen kunnen noemen. Maar de auteur specificeert het begrip nader. Het gaat hem juist niet om de beschrijving van dergelijke meer oppervlakkige en modieuze verschijnselen. Hij wil aangeven in welke richting het leefstijlonderzoek dient te gaan om een beter zicht te krijgen op de variatie in meer algemene, uit de sociale ongelijkheid voortkomende leefstijlpatronen. Zijn theoretisch uitgangspunt daarbij is dat sociale posities specifieke mogelijkheden en restricties meebrengen. Hij beschouwt de posities op de economische, de culturele en de levensfasedimensie als de belangrijkste. De hiermee gepaard gaande verschillen in financiële middelen, beschikbare tijd, kennis en vaardigheden (mogelijkheden en restricties) leiden, te zamen met de aard van de onderhouden sociale contacten (statusoverwegingen), tot variaties in leefstijlen. De auteur baseert zich bij de formulering van zijn conceptueel model vooral op overwegingen uit gedragskeuzetheorieën, waarbij de mens als sociologische variant van de homo economicus wordt benaderd. Dit biedt hem weliswaar een overzichtelijk referentiekader, maar betekent ook een beperking waardoor hij te gemakkelijk dimensies als religieuze achtergrond en sekse als minder belangrijk voor leefstijldifferentiatie in Nederland terzijde schuift.

De auteur werkt zijn conceptueel model uit tot een hypothetisch beeld van leefstijldifferentiaties in Nederland. Bij gebrek aan een adequaat landelijk gegevensbestand beperkt hij de empirische verkenning tot een secundaire analyse van een Utrechtse steekproef (N=343). De analyse, door middel van mimic-modellen (een combinatie van regressie-analyse en factoranalyse), wijst uit dat sociaal-structurele kenmerken als beroep, opleiding, leeftijd en vergelijkbare sociale kenmerken van naaste relaties, inderdaad samengevat kunnen worden in een economische, een culturele en een levensfasedimensie. Een aantal leefstijlindicatoren blijken dan op elkaar te lijken in hun relatie tot deze dimensies. Zo zijn muziekvoorkeur en politiek gedrag gebonden aan de levensfase dimensie en taalgebruik en televisie kijken aan de culturele dimensie. Op zichzelf zijn deze bevindingen van genoemde secundaire analyse van een kleine lokale steekproef niet zo van belang. Veel belangrijker vind ik dat de auteur met deze, over het geheel genomen gedegen studie op verdienstelijke wijze aangeeft hoe de theoretische en methodologische impasse in het leefstijlonderzoek doorbroken kan worden. Hij wijst daarbij met nadruk op de wenselijkheid van theoretische modellen en daaraan aangepaste analysetechnieken die de relatie tussen sociale positie en leefstijlen kunnen verklaren en die de mogelijkheid bieden leefstijlvariatie in kwantitatieve termen uit te drukken.

Leo van Snippenburg

Wil Zeegers, *Andere tijden, andere mensen. De sociale representatie van identiteit* (dissertatie). Bert Bakker, Amsterdam 1988, 380 p.

Onderzoek naar culturele veranderingen vormt een belangrijk onderdeel van de sociologie. Tegelijkertijd betekent het voor een socioloog de uitnodiging het schemergebied tussen sociologie, psychologie en geschiedenis te betreden. Aan deze uitnodiging is vanuit de psychologische discipline onlangs gehoor gegeven met de dissertatie *Andere tijd, andere mensen* van Wil Zeegers. Zijn reconstructie van naoorlogse culturele veranderingen, gebaseerd op een analyse van contactadvertenties, vormt daarom ook voor sociologen interessante literatuur.

De auteur breekt een lans voor meer aandacht in de psychologie voor de historische en sociale dimensie. In een uitvoerige bespreking van de meest gangbare sociaal-psychologische theorieën zoals de attributietheorie en de sociale-vergelijkingstheorie, laat hij de tekortkomingen zien van het onderliggende model van de 'homo clausus'. Als alternatief onderstreept Zeegers de contextgebondenheid en het communicatieve karakter van onze 'common sense'. Om hieraan meer recht te doen introduceert hij de aan de Franse psycholoog Moscovici (en uiteindelijk aan Durkheim) ontleende term 'sociale representaties': waarden, ideeën, praktijken en presupposities die gedeeld en gecreëerd worden met andere mensen (p. 100). Zelfs een op het eerste gezicht weinig sociale notie als 'identiteit' is niet onveranderlijk en diep verborgen in het individu, maar wordt steeds opnieuw gepresenteerd al naar gelang de sociale context. Tot zover eigenlijk niet zoveel nieuws onder de zon voor sociologen die met symbolisch interactionisme en etnomethodologie zijn grootgebracht.

Het meest intrigerende gedeelte van het boek is gewijd aan het historische karakter van sociale representaties, waarvoor Zeegers zich baseert op een kritische interpretatie van de civilisatietheorie van Elias. Met diens term 'psychologisering' wordt volgens Zeegers bedoeld dat in de loop van de geschiedenis affecten steeds minder een rol spelen in de determinering van gedrag terwijl daarentegen de invloed van 'Gedankenmodelle' (sociale representaties!) toeneemt, én dat één specifieke representatie, namelijk emotionele authen-

ticeit, steeds populairder wordt. Aldus opgevat is psychologisering dan ook een specifieke vorm van rationalisering, die tot de paradox leidt dat in de menselijke omgang onge-sublimeerde emoties plaats maken voor sociale representaties waarin het uiten van emoties juist weer de norm is. Zeegers lijkt hiermee enige helderheid te verschaffen in het verwarrende debat over de richtingsverandering van het civilisatieproces.

Via een inhoudsanalyse van contactadvertenties probeert Zeegers deze toename van 'psychologische' representaties van identiteit zichtbaar te maken. Contactadvertenties zijn hiervoor bij uitstek geschikt omdat hierin individuen zich voorstellen aan potentiële partners en, omgekeerd, zich een voorstelling maken van deze partners. In deze advertenties moeten we dan ook de verandering in gerepresenteerde identiteit kunnen aflezen. Op grond van de inhoudsanalyse onderscheidt Zeegers drie fasen. Vanaf '45 representeert men zijn identiteit met de kwalificaties 'netheid' of 'beschaving' en verwijst men naar maatschappelijke positie. Iemand die beschaafd is, vertoont op een begrafenis ingetogen gedrag en is vrolijk op een feestje. Vanaf '65 worden persoonlijkheid en emoties belangrijker in de representatie van identiteit. Iemand die vrolijk is, is eigenlijk altijd vrolijk. Verder willen mensen vaker samenwonen en vermelden in plaats van hun sociale afkomst voortaan hun opleiding. Vanaf '75 wordt identiteit als steeds variabelere gerepresenteerd. Zeegers spreekt van temporalisering. Hierdoor hoeft ook een relatie niet meer een leven lang stand te houden en wordt het mogelijk ook zonder zwaarwegende verplichtingen gezamenlijk iets te ondernemen. Tevens laten de advertenties zien dat nu ook mannen emotionele kenmerken als 'warmte' representeren. Het kunnen uiten van emoties komt in een stroomversnelling. De nadruk op authenticiteit leidt ertoe dat naast emotionaliteit ook het uiterlijk belangrijk wordt. Het uiterlijk wordt immers gezien als een onvervreemdbaar kenmerk van het individu. Ook ouderen die contact zoeken representeren zich voortaan als jong en slank. De kenmerken netheid en beschaving doen niet alleen oubollig aan maar, belangrijker nog, geven ook niet langer de werkelijke identiteit van het individu weer.

De inhoudsanalyse van contactadvertenties geeft steun aan Zeegers' invulling van het begrip psychologisering. Het kunnen uiten van emoties wordt zo'n belangrijk aspect van identiteit dat het een voorwaarde vormt voor het aanknopen van relaties. Deze emoties zijn echter geen onge-sublimeerde uitingen van het driftleven, maar zijn gecultiveerde sociale representaties. Het blijft echter de vraag of de geconstateerde psychologisering zich ook uitstrekt over andere domeinen van het leven en niet slechts beperkt blijft tot de unieke 'vrijplaats' van de contactadvertentie.

Ton Bernts en René Moelker

J. Aalbers en M. Prak (red.), **De bloem der natie: adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden**. Boom, Amsterdam/Meppel 1987, 191 p.

Aalbers en Prak hebben in deze bundel acht bijdragen opgenomen waarin schetsen worden gegeven van de Hollandse elite. Het gaat daarbij om aspecten van de adel en het patriciaat uit de periode van volle Middeleeuwen tot vandaag. Maar 'volledigheid is daarbij, ook in chronologische zin, niet het eerste doel geweest', zoals op pagina 8 met een eufemisme wordt toegegeven. Er wordt dus, anders dan de titel van het fraaie boek suggereert, geen volledig beeld of een sociogenese gepresenteerd van de Noordnederlandse elites. De artikelen beperken zich feitelijk tot geschiedenissen van adellijke families en prosopografieën van regionale elitegroepen. De samenstellers hebben zich ingespannen om van een gevarieerde bloemlezing een eenheid te maken. Tenminste zij zelf menen dat 'de

relatie tussen adel en patriciaat centraal staat. Deze problematiek (...) is te beschouwen als het verbindende element tussen de verschillende opstellen' (p. 9-10). Maar in de toch qua oriëntatie en specificatie sterk van elkaar verschillende artikelen komt eigenlijk alleen het begrip 'aristocratisering' regelmatig genoeg terug om in elk geval de indruk te wekken dat het steeds gaat om de *relatie* tussen adel en patriciaat. En met dit begrip is meteen het eventuele antwoord op de vraag naar de aard van deze relatie gegeven: het patriciaat ging steeds meer op de adel lijken.

Men kan zich voorstellen dat zo'n interessant thema als de relatie tussen aristocratie en burgerij wat scherper wordt geanalyseerd. Hoe verliep de strijd om de macht tussen oude en nieuwe elites in een samenleving waar de adel door het gebrek aan 'grond' geen sterke machtsbasis kon hebben en waar vanaf de zeventiende eeuw segmenten van de burgerij *te veel* centen hadden? Waar er geen soevereine vorst was, maar een nationale vergadering; waar geen ontwikkelde manufactuur maar handel de boventoon voerde? Een zicht op deze afwijkende positie van de Noordelijke Nederlanden temidden van de andere grote Europese naties had wellicht de aanzet kunnen vormen voor een antwoord op de vraag naar de wijze waarop het conflict tussen de oude elites, met een rurale machtsbasis, en de nieuwe, die dreven op stedelijk kapitaal, is beslecht. De centrale positie van het begrip *aristocratisering* maakt een grondige analyse van de machtsbalans tussen adel en patriciaat al bijna bij voorbaat onmogelijk.

In de verschillende bijdragen krijgen we interessante informatie over families en personen die zich zelf tot de elite van Holland rekenden. Er zijn anekdotes te vinden en veel 'petites histoires'. Vaak worden echter de problemen die in feite de besognes van deze groepen zelf waren als wetenschappelijke kwesties beschouwd: welke zijn de definities van adel en patriciaat, wie horen erbij en vooral wie *niet*, hoe dient men zich op te stellen tegenover de andere groep, op welke wijze kan men zichzelf via welke huwelijken in stand houden? Over de echte krenten van de levensstijl van de 'hoogste kringen' leest men weinig: wat betekenden de familiale banden en welke was de huwelijkspolitiek? Hoe werden de enorme kapitalen van de ene naar de volgende generatie overgedragen: wie erfde en wie niet? Hoe verliepen de conflicten en de ruzies tussen en binnen families en op welke wijze werd de 'achterban' uitgebuit en gemaltraiteerd, wat toch overal ter wereld de basis heeft gevormd voor de hoge staat van de elites? Geweld ontbreekt in het boek, hoewel de adel toch altijd de elite was die de wapens hanteerde. Oplichterij en uitbuiting waarmee groepen uit de burgerij hun prominente positie hebben verworven, zijn in geen van de artikelen te vinden. De schetsen blijven toch vooral portretten van brave Hollanders, soms met overdadig vertoon en bizarre trekken. Deze edellieden en patriciërs passen helaas allemaal in de familiecollectie. Wie zou niet vereerd zijn met de nabijheid van blauw bloed, puissante rijkdom en eventueel een 'lintje'. Maar dat wil niet zeggen dat over 'de bloem der natie' geen beter boek uit te brengen is.

P. Meurkens

H.A. van Stiphout, Tussen loyaliteit en satisfactie in de consumptiemaatschappij. Een verhandeling over de verenigbaarheid van een prestatie maatschappij en een verzorgingsstaat. Distributiecentrum Overheidspublicaties, 's-Gravenhage 1988, 319 p.

In de jaren zestig werd de term 'consumptiemaatschappij' voor het eerst gebruikt en vooral in negatieve zin. Maar wat destijds geconsumeerd werd, valt in het niet bij de tegenwoordige bestedingen. Gerekend in constante prijzen 1975 stegen deze tussen 1950 en 1980 van f 3800,- per hoofd van de bevolking tot f 10.000,-. Mensen leggen tegenwoordig

meer kilometers af, gaan vaker met vakantie, hebben meer wooncomfort gekregen; stofzuigers, wasmachines en koelkasten verloren hun exclusiviteit, terwijl ook het gebruik van artikelen als sigaretten, alcoholische dranken, zuidvruchten, vlees en vis meer verbreid raakte. Deze toename van de consumptie heeft zich, alle economische teruggang ten spijt, in één opgaande lijn voltrokken.

We leven in de jaren tachtig bij uitstek in een 'consumptiemaatschappij', een samenleving die door Van Stiphout wordt getypeerd als een combinatie van een prestatie-maatschappij en een verzorgingsstaat. In de 19e-eeuwse kapitalistische prestatie-maatschappij was de inkomensvorming van mensen vrijwel alleen afhankelijk van arbeidsprestaties, maar de verzorgingsstaat heeft daarin verandering gebracht. Na de Tweede Wereldoorlog hebben regelingen van sociale zekerheid, progressieve belastingheffing en gesubsidieerde dienstverlening de koopkracht verruimd en meer gelijk gespreid. Koopkracht werd minder afhankelijk van arbeidsprestatie, terwijl de consumptie van mensen – door het aanbod van quasi-collectieve goederen – minder afhankelijk werd van hun koopkracht.

Burgers die in een dergelijke consumptiemaatschappij leven, hebben met tegenstrijdige eisen en verwachtingen te maken. Zij leven, in termen van Van Stiphout, onder verschillende regimes. De gedragsconditionering die bij een prestatie-maatschappij behoort is rechtstreeks gekoppeld aan het stelsel van de markt. Deze is gebaseerd op het ruilprincipe en op eigenbelang als drijfveer voor handelen. Maar voor het meer planmatige verzorgingsbestel is loyaliteit een eerste vereiste. Daar gelden aanspraken en verplichtingen die institutioneel zijn vastgelegd en waarover niet valt te onderhandelen. Beide regimes vereisen voor hun functioneren een eigen cultuur met eigen verwachtingen, maar de vanzelfsprekendheid en de legitimiteit van het marktregime zijn door een langere bestaansgeschiedenis verder ontwikkeld dan die van de verzorgingsstaat. Het wankele evenwicht van deze regimes, van de loyaliteiten die ze vergen en de satisfactie die ze kunnen bieden, en vooral de vraag hoe ze met elkaar zijn te verenigen vormen de kern bij Van Stiphout.

Zijn dissertatie is een bijzonder gedegen en veelomvattend boek, waarin een reeks belangrijke kwesties aan de orde wordt gesteld. Op een concreet niveau gaat het onder andere om de loyaliteitsproblemen waarmee vooral het kwetsbare verzorgingsbestel heeft te kampen: om mensen die tegenstribbelend hun belasting en premies afdragen, die zich verbijten als zij als harde werkers nauwelijks meer kunnen consumeren dan hun arbeidsongeschikte burens, die zwart werken en de belasting ontduiken, die zich na een nauwkeurige berekening van kosten en baten niet langer moeite getroosten om werk te zoeken. In theoretisch opzicht is Van Stiphout geïnspireerd door de systeemtheorie van Luhmann, maar bij het interpreteren van destabiliserende verschijnselen zoals fraude en bedrog heeft hij aan deze functionalistische theorie niet genoeg. Om de egoïstische drijfveren die aan dergelijk gedrag ten grondslag liggen beter te kunnen begrijpen, gebruikt hij begrippen als ruil en eigenbelang. Zijn boek is voor het grootste deel een voorbeeld van 'grand theory', met alle bezwaren vandie. Abstracte theoretische beschouwingen nemen een grote plaats in en staan helaas nogal los van zijn behandeling van de problemen van de consumptiemaatschappij. Ook maakt hij opvallend weinig gebruik van bestaande 'middle-range'-theorieën over de verzorgingsstaat, over de verwevenheid van staat en maatschappij. Het boek is het meest oorspronkelijk waar Van Stiphout het interessante idee van twee tegenstrijdige regimes uitwerkt. Maar als het gaat om het verzoenen van deze regimes biedt hij geen bevredigende oplossing – dat zou misschien ook te veel gevraagd zijn. Hij acht de cultivering van een publieke moraal noodzakelijk, maar hij laat in het midden hoe een dergelijke 'public spirit' ontwikkeld kan worden.

Rineke van Daalen

H.M. Jolles, *Tussen vrijheid, gelijkheid en broederschap. Persoonlijke integriteit in onze tijd en het debat over de grondrechten*. Van Gorcum, Assen/Maastricht 1988, 162 p.

De aanleiding tot het schrijven van deze belangwekkende studie is de discussie die in 1979 in de Tweede Kamer plaats vond over de vraag of een nadere wettelijke regeling nodig zou zijn van het recht van de enkeling op onaantastbaarheid van zijn lichaam. Deze discussie vormde een onderdeel van de beraadslagingen in het parlement inzake de algehele herziening van de grondwet. Hoewel in 1980 een grondwetsartikel werd aanvaard dat dit recht op bescherming van de lichamelijke integriteit als een wezenlijk onderdeel van de persoonlijke levenssfeer erkent, blijkt uit de genoemde discussie dat er een grote mate van onduidelijkheid is over de vraag wat het genoemde recht omvat en hoe het zich verhoudt tot zaken als privacy, autonomie en geestelijke integriteit.

Jolles merkt naar aanleiding van deze kwestie op dat fundamentele maatschappelijke problemen soms een verborgen bestaan leiden: 'Er heerst dan een grote discrepantie tussen de intensiteit van hun werking of het aantal mensen dat er door wordt geraakt, en het bescheiden getal van degenen die er zich mee bezighouden, en de toon en de invloed van hun geschriften' (p. 1). Over het recht op onaantastbaarheid van het lichaam blijken bijzonder weinig publikaties te bestaan. De sociologische literatuur vormt hierop geen uitzondering. Dit laatste was te verwachten omdat in de sociologie in het algemeen weinig aandacht wordt geschonken aan vraagstukken van fundamentele vrijheden en mensenrechten. De lange verkenningstocht die Jolles op dit gebied onderneemt is primair die van een socioloog, hoewel hij terecht een aantal inderdisciplinaire verbindingen niet uit de weg gaat. Bij de eerste plaatsbepaling van het probleem raakt hij aan vraagstukken ten aanzien van ziek zijn en medisch ingrijpen, aan detentieproblemen, aan militaire dienst en gewetensnood, aan onderwijssystemen en de idealen van zelfontplooiing, aan humanisering van de arbeid, aan de openbare mening en meningsbeïnvloeding en aan eerbiediging van het individu in het alledaagse sociale verkeer.

De eerste verkenning noopt Jolles onder andere tot de conclusie dat de trefwoorden onschendbaarheid en integriteit in de sociaal-wetenschappelijke literatuur nauwelijks te vinden zijn en dat het integriteitsprobleem multidisciplinair van aard is. In aansluiting hierop stelt hij dat de mens beschouwd moet worden als een probleemkluwen, waarbij het centrale probleem, met vele vertakkingen, is dat mensen zichzelf definiëren en alle uitspraken over de mens tegelijk descriptief en normerend zijn. Deze probleemkluwen blijkt niet te ontwarren. Vervolgens analyseert Jolles het begrip 'persoonlijke integriteit'. Voor hem blijkt het begrip vooral te verwijzen '... naar een na te streven aggregaatstoestand van de enkeling, waarin voldaan is aan fundamentele verlangens die hij koestert omtrent datgene wat hij wil zijn, doen en ervaren' (p. 50). Persoonlijke integriteit is geen gegeven, maar een ideaal dat in relatie met anderen staat ('iemand in zijn waarde laten'). Het veronderstelt een samenleving die de individuele mens als ethisch primaat aanvaardt. Het is de synthese van de waarden vrijheid, gelijkheid en broederschap waarbij, zo stelt Jolles met een verwijzing naar von Wieses Beziehungslehre, vrijheid in de menselijke betrekkingen dissociatieve gevolgen heeft, solidariteit primair associatief is en gelijkheid, evenals persoonlijke integriteit, beperkend is. Een samenleving die uitgaat van het individu als ethisch primaat, manifesteert zich in alle levensgebieden als een fatsoenlijke samenleving.

Het is duidelijk dat dit begrip persoonlijke integriteit vele vragen oproept inzake universaliteit en de relaties met specifieke maatschappijvormen. Jolles onderzoekt dan ook diverse wijsgerige en ideologische achtergronden die onder andere betrekking hebben op individualistische en collectivistische denkwijzen (hoofdstuk 5) en de betekenis van socio-

logische stromingen en de epistemologische uitgangspunten in dat verband (hoofdstuk 6). In aansluiting hierop gaat Jolles na hoe het staat met de idee van persoonlijke integriteit en ontwikkeling bij een aantal moderne auteurs op het gebied van de sociale rechtvaardigheid, te weten Rawls, Nozick en Norton. Bieden zij een draagvlak voor de integriteitsgedachte? Hoewel bij alle drie de integriteitsvraag centraal aan de orde is en de analyse van deze werken het begrip verder aanscherpt (p. 129), blijken de auteurs niet de sleutel gevonden te hebben tot de oplossing van het gestelde probleem inzake de relaties tussen de principes vrijheid, gelijkheid en broederschap. Jolles concludeert dat de integriteit van de persoon wellicht '... niet een door juridische garanties afdwingbare algemene toestand van mensen is maar een hoog ideaal, dat door de onervulbaarheid van zijn elementen zelf utopische trekken aanneemt' (p. 130). Na een korte analyse van het privacyvraagstuk, onder andere in samenhang met de discussie over het sociaal-psychologische klimaat rond de Volkstelling van 1971, komt Jolles tot een afsluitende beschouwing waarin hij constateert dat de strijd om de integriteit, als ideaal, als recht, als probleem, onbeslist eindigt, al is ze ten principale niet onbeheersbaar gebleken.

Jolles' analyse is, zoals hij meldt, ontstaan uit een doctoraal seminar dat hij in 1982-1983 heeft gegeven voor studenten sociale geografie. Deze studenten mogen zich gelukkig prijzen dat zij tijdens hun studie zijn geconfronteerd met een dergelijk vraagstuk en dat zij aan de analyse ervan hebben kunnen deelnemen. In deze analyse wordt immers een maatschappelijk vraagstuk als beleidsvraagstuk verbonden met een aantal essentiële vragen die de aard van de maatschappelijke ontwikkelingen en de kwaliteit van het bestaan raken. Waar thans in de sociale wetenschappen zozeer de nadruk wordt gelegd op invloed uitoefenen, of ingrijpen in maatschappelijke verhoudingen, en op sturen, en wel in instrumentele zin, geeft deze studie aan dat dergelijke activiteiten niet mogen worden losgekoppeld van de vragen die betrekking hebben op de aard van de maatschappelijke doeleinden en de ontwikkelingen daarin. De studie is breed opgezet wat gezien de aard van de probleemstelling wellicht onvermijdelijk is. Op sommige plaatsen worden daardoor bepaalde problemen meer in de breedte dan in de diepte uitgewerkt, waardoor met name het beeld van wat de sociologie als wetenschap is en kan zijn wel sterk eenzijdig gekenschetst is (onder andere p. 31 over het mensbeeld in de sociologie, en hoofdstuk 6, waarin een beeld van hoe *de* socioloog zich opstelt ten aanzien van de sociale werkelijkheid). Deze kritische opmerking doet evenwel geen afbreuk aan mijn waardering voor de analyse als zodanig.

J. Berting